

1.01
Prejeto 11. 11. 2003

UDK 329.15/497.4):325.254"1945/198"

Aleš Gabrič*

Odnos oblasti do kulturne ustvarjalnosti slovenske emigracije

IZVLEČEK

Stranka, ki je leta 1945 zavladata v Sloveniji, je poskušala zbrisati sledove s kulturo preteklega časa. V ta okvir je sodilo tudi omejevanje dostopnosti ali celo onemogočanje seznanjanja Slovencev v Sloveniji s kulturno ustvarjalnostjo Slovencev za mejo in v emigraciji. Najbolj je bila komunistična oblast pozorna na kulturno ustvarjanje slovenske politične emigracije. Če so Slovenci v Sloveniji hoteli dobiti knjige avtorjev iz tega kulturnega kroga, so se soočali z velikimi težavami. Zaloge starih knjig so leta 1945 uničili, za povojne izdaje dela emigrantov v tujini pa je moral tisti, ki jih je nameraval nabaviti, dobiti posebno dovoljenje za uvoz. Prepovedane knjige in revije ljudi so v Sloveniji zbirali v posebnih knjižničnih oddelkih, zaprtih za širšo javnost, ki so postajali bolj dostopni šele v osemdesetih letih.

Ključne besede: kulturna politika, kulturna ustvarjalnost, emigracija

ABSTRACT

THE ATTITUDE OF THE AUTHORITIES TOWARDS THE CULTURAL ACTIVITY OF SLOVENE EMIGRANTS

The party which came to power in Slovenia in 1945 tried to obliterate all traces of the past national culture. Part of this policy was to limit or even prevent the access of the Slovenes in Slovenia to the cultural activity of Slovenes living on the other side of the border and in emigration. The greatest concern of the Communist authorities was the cultural activity of the Slovene political emigrants. Slovenes at home who wanted to acquire the works of authors from this cultural circle encountered considerable problems. In 1945, stocks of the old books were destroyed and anyone wanting to acquire the works by emigrants published abroad after the war had to obtain a special import permit. In Slovenia, the blacklisted books and journals were collected in special library departments, closed to the wider public, which only became accessible in the 1980's.

Key words: cultural policy, cultural activity, emigration

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: ales.gabric@inz.si

Kulturnopolitični odnos komunistične oblasti do kulturne ustvarjalnosti slovenske emigracije je potrebno vsaj v grobem deliti na dve obdobji in dvoje načinov omejevanja seznanjanja kulturne javnosti v domovini z delom umetnikov v emigraciji.

V prvem primeru gre za čiščenje kulturnih ustanov neposredno po koncu 2. svetovne vojne, ko so iz zalog izločili dela, ki so jih umetniki, ki so se umaknili pred zmagojučo partizansko vojsko iz Slovenije pomladi 1945, ustvarili že do tega časa, torej še pred 2. svetovno vojno ali med njo. Zahtevo za izločanje kulturnih dobrin so vodilni v Osvobodilni fronti nakazali že proti koncu vojne ob izdelavi načrtov najnujnejših ukrepov, ki naj bi jih izvedli po prevzemu oblasti. Najbolj jasno je bilo to zapisano aprila 1945 v elaboratu, ki ga je podpisal Ferdo Kozak, ki je maja 1945 postal prvi povojni slovenski minister za prosveto. V načrtu je sicer posebej poudaril problem knjižne produkcije, vendar je možno predlog vsebinsko razumeti v odnosu do vsega kulturnega bogastva. V elaboratu, ki je bil skupinsko delo "ministrstva za prosveto", je zapisano: "Vse zaloge knjig na slovenskem ozemlju bo treba pregledati in izločiti iz knjižnega trga vse one knjige, ki bi nea smele več v prodajo. To velja za nekatere slovenske knjige, ki so izšle po okupaciji in tudi prej, a še prav posebej za vse tujejezične knjige, ki so bile na slovenskem ozemlju v prodaji in ki so v skladiščih raznih založništev." Začasno naj bi prepovedali prodajo vsega tiska, ki je še bil v knjigarnah, knjigarne in založbe pa bi morale spiske zalog poslati pristojnim organom, da bi posebej za to priložnost sestavljena komisija presodila o nadaljnji usodi knjižnih zalog.¹

Pozornost je bila sprva usmerjena zlasti na knjige, ki so bile izdane v času vojne na okupiranem ozemlju in tiste, ki so propagirale nacistično in fašistično ideologijo. Ferdo Kozak je že v prvih povojnih dneh imenoval člane komisije za pregled knjižnic, ki se je lotila načrtanega dela. Založnikom in knjigarnarjem so sporočili, da do nadaljnjega ne smejo prodajati knjig, nato pa začeli sestavljati sezname knjig in revij, ki jih bodo morali umakniti iz prometa. Sestavili so več seznamov in popravkov knjig, spiske pa poslali večjim knjižnicam, knjigarnam in založniškim hišam. Prvi seznam z dne 27. julija 1945 je obsegal osem strani naslovov knjig in navodila knjigarnarjem, knjižničarjem in založnikom, kako naj ravna s knjigami. Komisija za pregled knjižnic je poudarila, da "se nekatera dela izločajo zaradi profašistične miselnosti pisca, čeprav bi ta iz njegovih starejših del ne bila še razvidna (Knut Hamsun in dr.), druga pa zaradi vsebine, ki je nasprotna našemu gledanju na poglobljena življenjska vprašanja. Naravno je, da bodo knjigarnarji in knjižničarji izločili tudi tisti propagandni tisk, ki ga v tem seznamu nismo posebej zajeli, pa je po svoji vsebini nasproten narodno-osvobodilni borbi, je načelno odklanjal novi socialni red ali pa širil versko nestrpnost." Knjige iz seznama del, ki jih je potrebno izločiti, naj bi ohranili le v večjih knjižnicah, toda za njih je komisija določila poseben režim dostopnosti: "Vsa izločena dela naj knjižnice spravijo. Smejo jih izposojati le v študijske namene; pri tem se mora interesent izkazati z dovoljenjem oblasti. Dovoljenje izdaja le šolska ali prosvetna oblast in prosvetni referent sindikata. Izločitev ne velja za učiteljske knjižnice, ker se načeloma izločujejo knjige le iz takih knjižnic, kjer so knjige dostopne širokim

¹ Arhiv Republike Slovenije, fond Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1643), š. 526/1,2.

slojem."² Za razliko od večjih knjižnic okrožnica ministrstva za prosveto ni omenila, kaj naj z zalogami izločenih knjig počnejo v knjigarnah in založniških hišah. Izjave starejših ljudi pa so pogosto omenjale kamione, ki so po koncu vojne polno naloženi vozili knjige v predelavo v papirnico Vevče.

Podobno čiščenje knjižnic in knjigarn so sicer v postopku denacifikacije opravili po vseh evropskih državah, razlika med državami z ene in druge strani železne zavese pa je bila v tem, da so na vzhodu poleg nacističnih, fašističnih in kolaborantsko propagandističnih del na seznam uvrščali tudi dela političnih nasprotnikov novega režima, pa čeprav v njih ni bilo sledov propagandizma ali politične angažiranosti. Po popravkih prvotnega spiska je bil v Sloveniji končni seznam za novi režim ideološko neprimernih del razposlan 6. novembra 1945, na njem pa niso bila zgolj tujejezična dela fašističnih in nacističnih ideologov in njihovi prevodi v slovenščino ter propagandistična dela slovenske kolaboracije, ki je aktivno nasprotovala osvobodilnemu gibanju. Pri precejšnjem delu omenjenih slovenskih političnih nasprotnikov osvobodilnega gibanja je bilo zapisano, da morajo izločiti vsa njihova dela in se torej niso ozirali na vrsto dela. Prepoved posameznega avtorja je torej veljala tako za njegova propagandistična, kot za strokovno filozofska, sociološka, politološka in tudi leposlovna dela. Poleg tega so bili na seznam uvrščeni vsi pisci, ki so leta 1945 zapustili Slovenijo in se priključili begunskemu valu pred prihajajočo komunistično oblastjo, pa čeprav med vojno niso sodelovali z okupatorji. Med temi so bili tudi literati, ki so v svojih delih ostajali na nivoju umetniškega izražanja in se niso izraziteje angažirali v politično-ideološka nasprotja svojega časa. Na spisku so se našla tudi dela piscev, ki so padli v vojnem času v vrstah kolaborantskih enot ali pa so bili ubiti v prvih povojnih mesecih v času obračunavanja nove oblasti s političnimi nasprotniki. Značaj novega režima je bil viden tudi v navajanju del katoliških ideologov in slovenskih katoliških mislecev ne glede na njihov odnos do osvobodilnega gibanja.

Precej ohlapno določilo, da se izločajo dela, ki so "nasprotna našemu gledanju na poglavitna življenjska vprašanja" in tisk, ki je "načelno odklanjal novi socialni red", je torej botrovalo širjenju postopkov denacifikacije tudi na dela, ki so jih ortodoksni marksistični ideologi označevali kot "neprimerno literaturo". Pod to pa so uvrstili tudi del slovenskega leposlovja in versko literaturo, pa tudi npr. dela, ki so kritizirala Sovjetsko zvezo in njen družbeni ustroj. Nejasnost določb je sprožila številne pomisleke in nerazumevanja, čiščenje knjižnic pa se je zavleklo.

Leta 1946 je akcija izločanja ideološko neprimernih knjig zajela knjigarne in založniške hiše v Ljubljani in ostalih večjih slovenskih mestih ter večje knjižnice, nato pa se je akcija širila še na podeželje, a je po mnenju pristojnih organov potekala prepočasi. Zadovoljstvo s potekom akcije izločanja neprimernih knjig iz knjižnic in knjigarn je ministrstvo za prosveto Slovenije pokazalo šele maja 1948, ko je poročalo: "Iz vseh teh ljudskih knjižnic so bile izločene v preteklem letu vse ideološko slabe in umetniško manjvredne knjige tako, da odgovarja število vseh knjig tudi številu ideološko pozitivnih in umetniško kvalitetnih knjig."³

V akciji čiščenja knjig so bila tako iz knjižnic in knjigarn odstranjena tudi dela slovenskih avtorjev, ki so bili v emigraciji. Ti bi morali, po mišljenju komunističnih

² AS, fond Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (AS 231), š. 37, 3159/2-45.

³ AS, fond Zveze kulturnih organizacij Slovenije (AS 631), fasc. 1, Poročilo Komiteju za šolo in znanost pri vladi FLRJ (maj 1948).

ideologov, izginiti iz zavesti Slovencev, da pa ti o njih ne bi kaj preveč izvedeli, je poskrbela izrazito enostranska knjižna produkcija povojnih let ter prepoved uvoza literature iz tujine. Politika, določena leta 1945, je sicer doživljala spremembe, toda odnos do slovenskih piscev v emigraciji se načeloma ni spreminjal - to so persone non grate, katerih dela naj v Sloveniji ne bi brali in o njih nič vedeli.

Namesto problema, kaj narediti s knjigami "spornih oseb", ki so v knjižnicah in knjigarnah, so se začeli ideologi ob oživljanju kulturne dejavnosti slovenske politične emigracije v petdesetih letih soočati z novo težavo - kako preprečiti Slovence v domovini, da bi se seznanjali z deli rojakov, ki so živeli v tujini in ki so jih oblastniki šteli za politične nasprotnike komunističnega režima. Ko si je namreč politična emigracija iz leta 1945 opomogla in našla pot iz eksistenčnih težav po odhodu v emigracijo, se je močneje posvetila kulturnemu ustvarjanju. Slovenska politična emigracija je razvila zavidanja vredno kulturno dejavnost, ki je svoj višek dosegla v Slovenski kulturni akciji, osrednji kulturni ustanovi emigrantov s sedežem v Buenos Airesu, ustanovljeni februarja 1954. Močno kulturno dejavnost so sicer razvili tudi pri sorodnih zamejskih in emigrantskih društvih. Toda tovrstna dejavnost je bila v Sloveniji zaradi zavestnega zamolčevanja skorajda neznana.

Komunistični ideologi so takoj po prihodu na oblast postavili ostro mejo med slovensko kulturo v domovini in tisto, ki je nastajala v krogih emigracije in "narodnih sovražnikov", kot so jih imenovali. "Menda nikjer v Sloveniji ni potegnjena meja tako ostro kot na polju kulturnega dela: na tej strani vse, kar je kvalitativno, po vsebini in po obliki, z druge strani, gniloba, dekadenca in mračnjastvo. V sredini - nič", je že sredi maja 1945 zapisal kasneje eden glavnih slovenskih komunističnih kulturnih ideologov Boris Zihel.⁴ Glasilo Osvobodilne fronte Slovenski poročevalec pa je decembra 1945 nakazalo, kakšen odnos bodo imeli do "nezaželenih" knjig, z naslovom članka, ki ni puščal nobenih dvomov - "Knjige, o katerih ne bomo pisali".⁵

Največjo pozornost so cenzorji v domovini posvečali izdajateljski dejavnosti emigrantov in zamejcev, zaradi gledaliških, likovnih in drugih prireditev pa si niso preveč belili las, saj so imeli Slovenci iz domovine le redko priložnost, da bi si jih lahko ogledali. Najpreprostejši način, s katerim je komunistična oblast omejila pritok idej politične emigracije (oziroma na splošno idej iz tujine), je bila prepoved uvoza tiskanih stvari. Ta je bila zapisana že v prvem povojnem jugoslovanskem zakonu o tisku, sprejetem 24. avgusta 1945. V tem je bila zapisana zelo ohlapna določba o prepovedi razširjanja in prodajanja knjig in drugih tiskov, ki spodbujajo narodnostno ali versko sovraštvo, pozivajo državljane na upor proti državi in državnemu sistemu, žalijo državne organe in moralno. Dopusčena je bila prepoved tiska, ki so ga financirali "sovražniki države in državne ureditve" iz tujine. Za inozemski tisk je bilo posebej določeno, da sme svobodno prihajati v državo, toda uvažati so ga smela le tista podjetja, ki so imela posebno dovoljenje zveznega ministrstva za informacije. Prav tako se je smelo izjemno (pri čemer izjeme niso bile določene) uvažati tudi drugi tisk, tiskan v jezikih jugoslovanskih narodov in namenjen jugoslovanskemu trgu, vendar tudi to le z dovoljenjem zveznega ministrstva za informacije. Če minister ni izdal dovoljenja za uvoz, je morala biti

⁴ Novi čas (Murska Sobota), 12. 5. 1945, št. 19, str. 1.

⁵ Slovenski poročevalec, 11. 12. 1945, št. 199, str. 6.

prepoved objavljena v uradnem listu.⁶

Kljub demokratizaciji Jugoslavije v naslednjih desetletjih, so tudi nadaljnji zakonski akti, ki so urejali pretok tiska in informacij, zadržali podobne zahteve, ki so bile zapisane že v zakonu iz leta 1945. Za v tujini natiskano knjigo ali časopis je to pomenilo, da je načeloma prepovedano vse, kar nima posebnega dovoljenja za uvoz. Toda takoj je potrebno dodati, da oblast sama ni upoštevala stroge zakonodaje, ki jo je sprejela. Uradnih prepovedi, objavljenih v uradnem listu, je bilo malo, pa še te so začeli redno tiskati šele po sprejetju nove ustave leta 1963. V nasprotju z redkimi uradnimi prepovedmi je bilo veliko več neuradno prepovedanih knjig, za katere se je vedelo, da pri državnih oblasteh niso dobrodošle, pa čeprav to ni bilo posebej zapisano v uradnih listih.

Prva uradna prepoved slovenske knjige je bila objavljena leta 1967, ko je bil prepovedan vnos knjige Cirila Žebota Slovenija včeraj, danes, jutri, v kateri je avtor zagovarjal zahtevo po konfederalni Jugoslaviji oziroma čim bolj samostojni Sloveniji, ki mora biti večstrankarska parlamentarna demokracija. V naslednjem desetletju so bile uradno prepovedane še tri slovenske knjige, vse pa so bile, tako kot Žebotova, natisnjene v slovenskem zamejstvu, tik za mejami Jugoslavije.⁷

Prepovedane slovenske tiske je morala zbirati Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, kjer so ustanovili poseben oddelek za hranjenje del, katerih izposoja je podvržena posebnemu postopku. Imenoval se je "direktorjev fond", a se ga je oprjel skrajšani naziv "D-fond". V njem so se hranile vse slovenske knjige in drugi tiski, ki so prihajale iz tujine, ne glede na to, ali je bila v uradnem listu objavljena uradna prepoved knjige. Zaradi tega je prišlo do velike razlike med številom "uradno" in "neuradno" prepovedanih del. V uradnih listih je bilo namreč objavljenih le 11 naslovov prepovedanih knjig (in veliko več tujih časopisov!), v D-fondu pa se je do konca osemdesetih let nabralo okoli 700 knjižnih enot. Tudi vodstvo Narodne in univerzitetne knjižnice je moralo za knjige, ki so jih hranili v D-fondu, dobiti od zvezne vlade v Beogradu dovoljenje za uvoz. Gradivo iz D-fonda je bilo hranjeno ločeno od ostalega knjižničnega gradiva in ni bilo dostopno širši javnosti, kartotečni listki niso bili uvrščeni v javni katalog, knjige pa so bile pogosto - v nasprotju s prejšnjimi načeli - uvrščene v seznam Slovenske bibliografije in tako niso ostale popolnoma neznane. Uporabnik, ki se je zanimal za knjige iz D-fonda, je lahko dobil vpogled vanje le ob izjavi, da gradivo potrebuje v študijske namene in ob dovoljenju direktorja knjižnice.⁸

Nacionalna knjižnica je tako resda opravljala del svojih nalog - zbirati celotno knjižnično slovensko gradivo, ne glede na njegov izvor - toda omejevanje dostopnosti do tega gradiva je imelo številne neugodne učinke. Tudi tisti kulturni ustvarjalci iz emigracije, ki so bili pripravljeni sodelovati s slovenskimi kulturnimi ustanovami v domovini, so sčasoma izgubili zaupanje v Narodno in univerzitetno knjižnico. Ob informacijah, da knjige, ki so jo poslali v nacionalno knjižnico, v njej ni možno dobiti in da je ni v javnem katalogu, so lahko seveda pomislili, da ves emigrantski tisk v domovini uničujejo. Slovenci v domovini niso kazali pretiranega

⁶ Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, št. 65, 31. 8. 1945, str. 633-635.

⁷ Marjan Horvat: Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945-1980. V: Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990 (ur. Drago Jančar), Ljubljana, 1998, str. 126-139

⁸ Rozina Švent: Prepovedani tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici. V: Knjižnica, 41, 1997, št. 1, str. 137-141; Eva Kodrič: Jaz, Cerberus ali cenzura v knjižnicah. Ljubljana 1996.

navdušenja nad izposojjo del v D-fondu, saj so morali za to pridobiti preveč dovoljenj in izjav, evidenca o izposojevalcih "prepovedanih knjig" pa je bila na voljo tudi notranjemu ministrstvu. Poleg tega si knjige niso mogli izposoditi na dom. Večina Slovencev, ki si je hotela izposoditi emigrantski tisk, ga je raje poiskala v slovenskih knjižnicah v bližnjem zamejstvu, si ga tam izposodila tudi na dom in se tako izognila izpolnjevanju mučnih pogojev za izposojjo in nadzoru policijskih organov.⁹

Univerzitetna knjižnica Maribor je leta 1990 izdala brušuro "Prepovedana - izobčena literatura v UKM", v kateri so našli "vse knjige in revije, ki so imele rdeče podčrtano signaturo in so bile v večini primerov izločene iz skladišča v 'bunker', podobno so bili tudi izločeni kataložni listki iz vseh katalogov". Mariborski "prepovedani fond" obsega 223 naslovov,¹⁰ ki so, tako kot D-fond, danes sestavni del knjižnega fonda in široko dostopni bralstvu.

Tistemu, ki se ni ravnal po nedorečenih zahtevah predpisov o prepovedi uvoza knjig, so bile slovenske knjige iz tujine odvzete, njihova nadaljnja usoda pa negotova. Kaznim se niso mogle izogniti niti osrednje znanstvene knjižnice, ki so zbirale vse slovensko gradivo. Visokošolski in študijski knjižnici Maribor (predhodnica današnje Univerzitetne knjižnice Maribor) je npr. notranja uprava maja 1973 odvzela več paketov slovenske emigrantske in zamejske literature, ki ga je iz New Yorka poslala založba in inštitut Studia Slovenica, ki je izdajala knjige o Slovencih v angleščini. Na odločbi je notranja uprava kot razlog za zaplembo pošiljke napisala v suhoparnem pravnem besednjaku, da je bil "tuji tisk" uvožen brez dovoljenja in da se "tuji tisk, ki pride v državo brez dovoljenja, odvzame brez odškodnine".¹¹

Prepovedi uvoza knjig v Slovenijo pa niso bili deležni le tisti Slovenci v emigraciji ali zamejstvu, ki so jih komunistične oblasti štele za stare politične sovražnike, temveč tudi takšni, ki so med vojno sodelovali ali simpatizirali z osvobodilnim gibanjem. Najbolj znan med temi je primer v Trstu živčega pisatelja Borisa Pahorja. Komunističnim ideologom se je prvič krepko zameril leta 1952, ko se je ob političnem obračunavanju oblastnikov s pisateljem in politikom Edvardom Kocbekom zavzel za svojega dobrega prijatelja. Do večjega zapleta pa je prišlo, ko je Pahor leta 1969 v Trstu izdal knjigo *Odisej ob jamboru*, zbirko v različnih revijah že objavljenih esejev o značaju slovenstva, slovenski samobitnosti in suverenosti. V esejih je napadel tudi vladajoče komuniste in njihov rdeči klerikalizem ter glavnega slovenskega komunističnega ideologa Edvarda Kardelja, ki naj bi se premalo zavedal, da je med ostalim tudi Slovenec.

Knjiga je bila v Sloveniji takoj neuradno prepovedana, uradnega sklepa o tem pa v Uradnem listu niso objavili. Pahorjevi znanci in prijatelji, ki jim je avtor knjigo poslal po pošti, so dobili poziv organov notranje uprave, naj se zgledajo na pristojnem oddelku ministrstva za notranje zadeve zaradi "tujega tiska" in naj s seboj prinesejo knjigo Borisa Pahorja *Odisej ob jamboru*. Knjigo je notranja uprava, če se je le dalo, posameznikom odvzela, s tem pa - po običaju - dosegla

⁹ Rozina Švent: Zaklenjena misel. Še neobjavljeni tipkopijski predavanja. Za posredovano kopijo tipkopisa se avtorici iskreno zahvaljujem.

¹⁰ *Prepovedana - izobčena literatura v UKM* (ur. Mirko Nidorfer). Maribor: Univerzitetna knjižnica, 1990.

¹¹ Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič: *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: 1999, str. 153.

ravno nasprotni učinek. Zaradi povečanega povpraševanja je zaloga kmalu pošla in že čez dve leti je bila knjiga v Trstu ponatisnjena v novi izdaji.¹²

Na nekulturno početje notranje uprave se je odzval širši krog slovenskih kulturnikov iz Trsta. Medijem v Sloveniji so poslali "s prijazno prošnjo za objavo" javno Izjavo, v kateri so obsodili pojav, ko se procesoma odpiranja meja v Evropi in poskusu oblikovanja enotnega slovenskega kulturnega prostora zoperstavlja administrativna prisila: "Iz neizpodbitnih virov izhaja, da se knjiga slovenskega pisatelja Borisa Pahorja, člana Društva slovenskih književnikov in PEN-kluba, oblastveno zasega na območju SR Slovenije. Vrnjen je moral biti celo izvod, poslan knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani."¹³

Ob omenjanju sporov med komunistično oblastjo in Borisom Pahorjem je potrebno posebej poudariti, da ni šlo za tipični odnos do političnega emigranta. Pahor je bil simpatizer in ne sovražnik osvobodilnega gibanja, poleg komunističnih pa je - za razliko od povojne politične emigracije - z veliko vnemo obsojal tudi zločine okupatorjevih sodelavcev v Sloveniji in bil zato pri politični emigraciji sila nepriljubljen. Če je bil že Pahor deležen tako odbijajočega odnosa oblastnikov v Sloveniji, je jasno, da bi bil v podobni situaciji politični emigrant iz leta 1945 deležen še bolj stroge obravnave slovenske notranje uprave.

Posledica tovrstnih načel slovenske oblasti je seveda bila, da Slovenci v domovini z nekaj redkimi izjemami niso poznali emigrantske kulturne ustvarjalnosti. Razhajanje hotenj po enotnem slovenskem kulturnem prostoru in stvarnostjo kot posledico kulturnopolitičnih odločitev oblasti je prišla najbolj do izraza pri Francetu Balantiču. Pesnik, ki je padel novembra 1943 kot domobranski vojak, je postal predmet izrabljanja v politično propagandne namene, kar je bilo v ostrem nasprotju z izrazito liričnostjo in intimnostjo njegove poezije, ki ni zrcalila družbene in politične razdvojenosti slovenstva. Že v vojnem času in po vojni so ga med politično emigracijo slavili kot domobranskega heroja, v domovini pa onemogočali objavo njegove poezije. Balantičeve pesmi in spomine nanj so tiskali zgolj v emigraciji, v domovini pa se je njegovo delo navajalo le v občasnih krajših omembah, zato so literati in literarni zgodovinarji menili, da bi moral biti s svojim opusom predstavljen tudi Slovencem v domovini. Do poskusa natisa pesniške zbirke Franceta Balantiča je prišlo leta 1966 v času bolj "liberalne" vladavine Staneta Kavčiča v Sloveniji. Državna založba Slovenije je napovedala izdajo Balantičevih pesmi v izboru Mitje Mejaka, ki je napisal tudi uvodni esej. Ko je bila knjiga že natisnjena in obvezni izvodi tudi že razposlani osrednjim knjižnicam v Sloveniji, je prišlo do političnega posega, za katerega zaenkrat še ni povsem jasno, kdo ga je spodbudil. O knjigi in avtorju so razpravljali v oblastnih političnih forumih in knjiga je bila, še preden je šla v redno prodajo, začasno umaknjena, nato pa je bila izdaja z izjemo nekaj izvodov uničena.¹⁴

Toda takšno nekulturno početje seveda ni moglo povsem zavreti kulturnih stikov med Slovenci v domovini in tujini. Z Balantičevim delom se je, nam poroča vesten proučevalec njegovega dela France Pibernik, seznanil že v gimnazijskih letih, presenetilo pa ga je, "da so ga na slavističnem seminarju (Filozofske fakultete

¹² Boris Pahor: *Odisej ob jamboru* : glose in polemični zapisi (tretja razširjena izdaja). Koper 1993, str. 6-7; Boris Pahor: *Cenzorji 20. stoletja*. Tržaška glosa. V: *Delo*, št. 88, 16. 4. 1998, str. 53.

¹³ Pahor, *Odisej ob jamboru*, str. 239-242.

¹⁴ France Pibernik: *Temni zaliv Franceta Balantiča*. Ljubljana 1989, str. 237-242.

Univerze v Ljubljani, op.p.), čeprav bolj na skrivaj, hoteli brati vsi, tudi študentje partiji. Delovali so nekakšni neformalni literarni krožki, na katerih so prebirali in komentirali Balantičevo poezijo."¹⁵

Na takšen način so se seznanili še deloma z drugo emigrantsko literaturo, Balantič pa, kot najbolj izrazit objekt politizacije, ni ostal osamljen. Do podobnih primerov je prihajali tudi v odnosu do drugih slovenskih umetnikov, ki so leta 1945 emigrirali. Prav tako v času vlade Staneta Kavčiča je bila poleti 1972 prepovedana kiparska razstava Franceta Goršeta, ki je emigriral ob koncu vojne leta 1945 in nato živel v Italiji, ZDA in Avstriji. Razstava, ki je bila že postavljena v galeriji v Kostanjevici na Krki, ni bila nikoli odprta in po mnenju umetnostnega zgodovinarja Milčka Komelja "po Kardeljevem ukazu prepovedana bržčas zato, ker so bili v katalogu v bibliografiji navedeni teksti emigrantskih domobraskih piscev iz Argentine".¹⁶

Oblast ni ovirala seznanjanja s slovensko emigrantsko kulturo zgolj širšemu bralstvu, temveč je onemogočala tudi strokovnjakom, da bi se ukvarjali s to tematiko. Proučevanju slovenske emigrantske kulturne ustvarjalnosti državni organi niso namenili potrebnih sredstev za znanstveno proučevanje in so se s tem posamezniki ukvarjali brez širše podpore. O težavah, ki jih je imel pri proučevanju slovenske izseljenske literature, je govoril tudi literarni zgodovinar dr. Jože Pogačnik, ki se ga je v komunističnem režimu oprijel sunljiv sloves škofovega nečaka in kandidata za asistenta pri dr. Antonu Slodnjaku, ki so ga leta 1959 v zrežirani aferi odstranili s profesorskega mesta na slavistiki ljubljanske univerze. Zaposlitev je našel v drugih jugoslovanskih republikah, na oddelkih za slovanske jezike fakultet v Zagrebu, Novem Sadu in Osijeku, kar mu je, po njegovem mnenju, omogočalo nemoteno proučevanje literature slovenskih izseljencev, ki je bila takrat v Sloveniji nezaželeno. "V Ljubljani ne bi mogel dobivati emigrantske literature, v Novem Sadu pa sem to lahko dobival na dom. Vse časopise in knjižne izdaje iz Argentine in od drugod sem takoj dobival in bil tako na tekočem, kaj izdajajo naši izseljenci", je povedal Pogačnik. Poudaril je, da se je stanje v Sloveniji spremenilo v šestdesetih letih, ko je bil predsednik slovenske vlade Stane Kavčič in je oblast "želela narediti nekakšen most med Slovenijo in emigranti".¹⁷

Proučevalec Balantičevega dela dr. France Pibernik pa je omenil, da so ga še ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let ljudje, ki so vedeli s čim se ukvarja, "gledali nekoliko začudeno, češ kaj pa je pravzaprav s tabo, da se lotevaš avtorja, za katerega vsi vemo, da je na črni listi". Ob seznanjanju z gradivom v Narodni in univerzitetni knjižnici pa je, pravi Pibernik, "prišel na črno listo obiskovalcev D-fonda".¹⁸

Do intenzivnejših stikov med slovensko kulturo v domovini in emigraciji je prišlo ob demokratizaciji Slovenije v osemdesetih letih, ko so začeli odstranjevati ovire, ki jih je pred tem slovenski emigrantski kulturi postavljala slovenska politika. Po dolgoletnih prizadevanjih je Narodna in univerzitetna knjižnica leta 1982 končno lahko zaposlila knjižničarko, ki je prevzela skrb za D-fond in ga

¹⁵ France Pibernik: Jeklo na žamet ali kaj vse je bila cenzura. V: Delo, št. 121, 28. 5. 1988, str. 16.

¹⁶ Milček Komelj: Socialistična ideološka indoktrinacija in povojna slovenska likovna umetnost. V: Tema stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990, str. 314.

¹⁷ Gost meseca akademik dr. Jože Pogačnik. V: Ognjišče, 35, 1999, št. 10, str. 7.

¹⁸ Pibernik, Jeklo na žamet.

uredila po bibliotekarskih principih, veljavnih v drugih oddelkih. Med kolegi se jo je oprijel vzdevek "Lady D". Zaprto gradivo iz D-fonda je postajalo vse bolj dostopno. Najprej so leta 1984 sprostili uporabo leposlovja in verskega tiska, proti koncu desetletja pa še ostalega prej zaprtega gradiva. Onemogočena je bila praviloma le še izposoja na dom, saj imajo pri večini naslovov na voljo le po en izvod, ki ga smejo kot nacionalna knjižnica dovoliti le za uporabo v čitalnici. Lep dokaz za spreminjanje odnosa do emigrantske kulturne ustvarjalnosti je bila tudi leta 1984 izdana pesniška zbirka Franceta Balantiča. Izšla je v skorajda enaki obliki, kot je bila tista, ki je leta 1966 dočkala tako nekulturen konec.

Aleš Gabrič

THE ATTITUDE OF THE AUTHORITIES TOWARDS THE CULTURAL ACTIVITY OF
SLOVENE EMIGRANTS

S u m m a r y

The party which came to power in Slovenia in 1945 tried to obliterate all traces of the past national culture. The attitude of the Communist authorities towards the cultural creativity of Slovene emigrants can be divided into two periods and methods of limiting the access of the public at home to the works by emigrant authors. Immediately after the end of the war in 1945, the Ministry of Culture compiled a list of prohibited works which were to be removed from public circulation. Among these were, apart from the works by Nazi and Fascist ideologists, those by Slovene authors who had fled from the Communist regime to western European countries. For the works published abroad by Slovene emigrants after the war, however, the authorities in Slovenia introduced other methods to prevent their dissemination at home. For every work that Slovene individuals or institutions sought to acquire from abroad, a special import permit was required. Several cases are known when the police confiscated books from individuals and even cultural institutions because they had not secured this permit. Nevertheless, there were only a few books whose dissemination was officially prohibited by the competent authorities. Many more were banned unofficially, which became apparent in the discrepancy between the 11 official bans, published in the Official Gazette, and approximately 700 works, kept in the special department of the National and University Library in Ljubljana. Individuals could only use these works subject to special permission, and could not take them home. Information about the visitors to the department was also a matter of interest to the Home Office.

